

FACKLIG UTBILDNING

Medlemsutbildning

Om arbetarrörelsen i nutidshistorien

Karl-Olof Andersson

Medlemsutbildning

Om arbetarrörelsen i nutidshistorien

Karl-Olof Andersson

Innehåll

Med färdriktningen som mål – uppkomst och start	3
Striden om rösträtten	7
Besvikelseernas tid	10
Triumfens tid 1.....	12
Stiltje och efterkrigsoptimism.....	15
Triumfens tid 2	18
Osäkerhetens tid	20
Katastrofåren.....	23
Kampen går vidare.....	25

© Landsorganisationen i Sverige 2007

PRODUKTION Bilda Idé

FÖRFATTARE Karl-Olof Andersson

ILLUSTRATIONER Peter Varhely

FOTO Hasse Holmberg, Pressens Bild

TRYCK Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB, Borås 2007

ISBN 91-574-5805-7

Med färdriktningen som mål – uppkomst och start

”Några goda och berömliga skiftningar i detta livvets svallgång kan jag ej för min person tillräkna detta flydda år, i synnerhet inte i ekonomiskt hänseende. Redan på årets andra dag då jag åter skulle börja mitt arbete i den usla och osunda arbetslokalen å Glitzmanns stentryckeri var jag mycket sjuk. Den ena svindeln efter den andra öfvergick mig i följd af den ruttna luften i lokalen. Jag var ju arbetare och vad betydde detta för principalens (arbetsgivarens) ögon? Jo, lika med noll. Den enda medidsamhet man får höra är: Kan du icke arbeta får du gå din väg... Arbeta och tuga eller i annat fall svälta... Sådan är för närvarande proletärens lott i naturens stora försörjningsanstalt. Mig gläder dock att morgonrodnaden till ett bättre och ädlare förhållande synas. Mätte dock alla arbeta på denna sköna framtidsbyggnad så att den snart måtte blifva verklighet.”

Så skrev den 24-årige grovarbetaren i Göteborg Johan Alfred Westberg i sin dagbok på nyåret 1889 om det föregående året. Den ”morgonrodnad till bättre och ädlare förhållanden”, som Westberg kunde skönja var den fackliga och politiska organiseringen av arbetarna.

Ett år senare är dysterheten och bitterheten bortblåst och Westbergs årskrönika börjar som en trumpetfanfar:

”Detta år har för mig varit till ofantligt gagn. Ja, inget af de år jag hafver genomlevvat hafver jag inhämtadt så mycken kunskap till gagn i det praktiska lifvet som i år... En del tankar vilka jag velat räkna till utopier finner jag nu vara rena fakta och nakna sanningen. Den religionsundervisning jag under min skol- och konfirmationstid inhämtadt är platt oduglig i det praktiska lifvet och kan icke hålla streck inför vetenskaperna. I socialismen finnas sanningen bygd på vetenska-

pen och mänsklighetens historia. Ännu har jag så att säga icke lärt mer än A och B men min uppgift skall blifva att därur inhämta så mycket vetande som i min förmåga står samt blifva en trogen lärjunge på det fackliga området.

Ja, i föreningslifvet hafver jag deltagit så mycket som gifvit mig tillfälle som här nedan följer:

Gråstensarbetarne voro den 25 mars samlade till möte för överläggningar om sin kårs höjande hvars resultat blef att den 31 mars gråstensarbetarnes förening bildades till vars sekreterare jag blef vald och under årets lopp har jag närvarit å 20 sammanträden.”

Westberg hade också under året anslutit sig till det socialdemokratiska förbundet och tjänstgjort som sekreterare i en nybildad sjuk- och begravningskassa.

Fackföreningsrörelsen växte snabbt

Arbetarrörelsen växte fram under 1880-talet. De fackliga organisationerna var små lokala yrkesföreningar. Inom den på 1880-talet starkt expanderande byggnadsindustrin bildades – för att ta ett exempel – föreningar bland gråstensarbetarna (grundläggare), tegelbärare, murare och snickare. Inom industrin slöt sig på liknande sätt de olika yrkesgrupperna samman.

De första fackföreningarna var svaga. Det var vanligt att föreningarna var verksamma en kort tid. Sedan – ofta i samband med en förlo-rad strejk, eller därför att alltför få medlemmar kunde betala avgiften – dog föreningen. För att snart återuppstå, ofta ledd av eldsjälarna i det tidigare organisationsförsöket.

Bland arbetsgivarna och i konservativa politiska kretsar sågs de fackliga organisationerna som dagsländor, resultat av ”socialistiska griller” hos en liten klick av arbetarna. Fackföreningsrörelsen blev emellertid förvånansvärt snabbt en etablerad kraft på den svenska arbetsmarknaden. Redan vid 1880-talets mitt fanns lokala organisationer, som var så starka att de kunde börja slå sig samman till landsomfattande förbund. 1886 bildades Typografförbundet och Postmannaförbundet, året därpå Måleriarbeterförbundet och 1888 Järn- och Metallarbetareförbundet och Skogsarbetareförbundet.

Storslagna visioner och vardagliga krav

Den tidiga arbetarrörelsens ideologi och praktik innehöll en blandning av storslagna framtidsvisioner och krav på vardagliga förbättringar. Här ligger förmodligen en huvudförklaring till att organisationssträvandena så snabbt – på ett par årtionden – blev relativt framgångsrika. Arbetarna kunde eldas med visionen om ”en skön framtidsbyggnad”, som Johan Alfred Westberg skrev i sin dagbok, samtidigt som det fackliga arbetet erbjöd förbättringar för dagen, till att börja med mest blygsamma löneökningar.

Till detta kom ett tredje inslag i arbetarrörelsens teori och praktik vid sidan av det fackliga och politiska arbetet: Strävanden att tillsammans förbättra sina förhållanden genom Kooperation (solidariskt samarbete). Som vi såg hade Johan Alfred Westberg och hans arbets-

kamrater bildat en egen sjuk- och begravningskassa redan 1888.

Vid gemensamma manifestationer – möten och demonstrationer – hade den politiska och fackliga grenen av arbetarrörelsen två huvudkrav, som också de präglades av både framtidsvision och vardaglighet – allmän rösträtt och åtta timmars arbetsdag.

Från bildandet 1889 fungerade det socialdemokratiska partiet ofta som samordnare av de fackliga strävandena. När både den politiska och fackliga verksamheten växte blev denna ordning otillfredsställande. Därför bildades Landsorganisationen, LO, som den övergripande fackliga samarbetsorganisationen 1898.

Samarbetet mellan den politiska och fackliga grenen var emellertid mycket nära även efter LOs bildande. Under de första åren krävdes obligatorisk kollektivanslutning av alla LO-medlemmarna till det socialdemokratiska partiet. Den ersattes snart med den frivilliga och lokala kollektivanslutningen, som skulle leva kvar fram till 1980-talet.

Lönekartell och kollektivavtal

Grunden i den fackliga ideologin och praktiken var enkel. Arbetare skulle inte konkurrera om jobben genom att godta sämre löner och anställningsvillkor än vad andra arbetare var beredda att acceptera. Det var på grund av en sådan konkurrens, som arbetsgivarna kunde hålla lönerna nere på en usel nivå och arbetarna nedtryckta i fattigdom och maktlöshet.

I stället skulle arbetarna organisera sig och enas om att ingen arbetar under en viss lön. Av detta följde att kollektivavtalet – den gemensamma överenskommelsen, inbördes mellan arbetarna och utåt mot arbetsgivaren – blev det viktigaste instrumentet i den fackliga verksamheten.

Denna sammanhållning mellan människor som levde under likartade förhållanden, kring gemensamma mål, är den ursprungliga innebörden i ordet och begreppet *solidaritet*. Senare har en förskjutning skett till betydelsen stöd och hjälp åt ”svagare” individer eller grupper.

Den här bakgrunden är viktig för att man ska förstå varför motviljan mot fackföreningsrörelsen är så stark bland vissa arbetsgivare, i den

politiska högern, bland liberala ekonomer av olika schatteringar, i den borgerliga pressen m fl ända in i våra dagar. Facket utgör en utmaning både mot arbetsgivarsidans ekonomiska klassintressen och mot den högerliberala ideologins fundament, den ohämmade konkurrensen på en fri och oreglerad marknad.

Brutal motreaktion från arbetsgivarna

I början av det nya seklet samlade sig arbetsgivarna för att mera metodiskt och målmedvetet slå tillbaka mot den växande fackföreningsrörelsen. 1902 bildades Svenska arbetsgivareförbundet, SAF, som en "försvarsorganisation" mot arbetarrörelsen.

Det brukar sägas att SAF, i den så kallade "decemberkompromissen" 1906, erkände arbetarnas föreningsrätt mot att fackföreningarna godkände arbetsgivarnas makt att "leda och fördela arbetet samt fritt anta och avskeda arbetskraft" (paragraf 23, senare 32, i SAF:s stadgar). Det är en sanning med stor modifikation. Under de hårda strider på arbetsmarknaden som följde åren 1907–1909 förekom omfattande föreningsrättskränkningar, även från företaget och arbetsgivare som var medlemmar i SAF. Arbetsgivare krävde att arbetare skulle gå ur facket för att få jobb. Fackligt aktiva svartlistades och hindrades från att få arbete.

Den utveckling som skrämde arbetsgivarna till brutala motåtgärder kan avläsas i LOs medlemstal. Fram till och med 1903 understeg medlemstalen i de till LO-anslutna organisationerna 50 000. Sedan följde en explosiv medlemsutveckling: 1904 – 81 736 medlemmar, 1905 – 86 635 medlemmar, 1906 – 144 395 medlemmar, 1907 – 186 226 medlemmar.

Hårda arbetskonflikter

Vågen av hårda och svåra arbetskonflikter som började 1907 berodde inte bara på att arbetsgivarna sa blankt nej till de flesta krav på löneökningar. För att få tillfälle att slå till mot den växande fackföreningsrörelsen provocerade många arbetsgivare fram konflikter, oftast genom ensidigt dikterade lönesänkningar. Arbetsgivarnas vapen var storlockouter och anlåtande av strejkbrytare.

Ett viktigt exempel på arbetsgivarnas hård-

nande attityd är händelserna i hamnarna bl a längs Norrlandskusten, i Göteborg, Norrköping och i Malmö 1907 och 1908. Striderna orsakades av krav på lönesänkningar och försök att rekrytera icke fackligt organiserade hamnarbetare.

I Norrlandshamnarna satte arbetsgivarna in strejkbrytare som rekryterats bland bönder och oorganiserade skogsarbetare i inlandet. Arbetsgivarna i bl a Norrköping, Göteborg och Malmö fick cirka 2 000 strejkbrytare från de brittiska redarnas organisation, Shipping Federation.

Det blev hårda motsättningar mellan de strejkande eller lockoutade arbetarna och strejkbrytarna. Bäst ihågkommen i dag är sprängningen av logementsfartyget Amalthea i Malmö sommaren 1908, som utfördes av tre ungsocialister i tjugoårsåldern, bland dem Anton Nilsson. En strejkbrytare dödades och 11 skadades.

Storkonflikten 1909

Vågen av hårda strider kulminerade med den så kallade storstrejken sommaren och hösten 1909.

I månadsskiftet juni–juli pågick åtta lokala konflikter, både strejker och lockouter, samt lockout i konfektionsindustrin. Den 14 juli proklamerade SAF en stor utvidgning av lockouterna om arbetarsidan inte gav vika. LOs representantskap beslutade den 19–20 juli att fortsätta förhandlingarna men – om dessa blev resultatlösa – genomföra en allmän arbetsnedläggelse från den 4 augusti.

När storkonflikten bröt ut omfattades närmare 300 000 arbetare. Av dessa var cirka 160 000 lockoutade.

"Jag fyllde 16 år ett par månader senare och visste inte så mycket om landsorganisationen och fackföreningar, ännu mindre om strejker, lockouter och därmed sammanhängande frågor. Men storstrejk verkade i varje fall på oss unga som något spännande och äventyrligt, något man måste vara med om – om inte annat för att ha något att berätta om eller minnas under kommande år."

Så berättade Axel Strand, en snickarlärling i Lund. Långt senare, 1947 skulle han bli LOs ordförande.

Det som den unge Axel Strand upplevde som ett äventyr blev ett stort nederlag för den fackliga sidan. LO och flertalet förbund var bara 10–20 år gamla och hade inte hunnit bygga upp tillräckliga konfliktfonder. Nöden tvingade arbetarna att gå tillbaka till jobben på arbetsgivarnas villkor under höstmånaderna.

Ett nederlag för arbetarna – ja. Men var det verkligen en seger för arbetsgivarna? I så fall var det något av en så kallad pyrrhusseger, förödande även för segraren. Erfarenheten från storkonflikten 1909 gjorde att den fackliga sidan stärkte sin organisation och ekonomi. På nederlagets ruiner byggdes under de kommande årtiondena världens starkaste fackföreningsrörelse. ”Vi har tagit lärdom av detta och är numera bättre rustade”, konstaterade Axel Strand senare.

DISKUTERA

Välj ut några händelser som du/ni finner speciellt intressanta. Fundera över andra tänkbara utvecklingar av dessa händelser och hur det i sådana fall skulle ha påverkat utvecklingen i samhället och av arbetarrörelsen.

Upprepa sedan detta med nya händelser efter varje genomgången kapitel.

Striden om rösträtten

Parallellt med de hårda striderna på arbetsmarknaden skärptes också de politiska motsättningarna mellan vänstern och högern under 1900-talets första årtionden. Striden handlade främst om rösträtten och försvaret.

Inkomststreck

Rösträtten till både första och andra kammaren var begränsad av inkomststreck, som utestängde alla med normala arbetarinkomster. För rösträtt till landstingen, som valde första kammarens ledamöter, krävdes en årsinkomst på minst 1 200 kr. Ovanför den gränsen fanns en gradrad skala som innebar att de rikaste kunde ha upp till 5 000 röster.

För rösträtt till andra kammaren krävdes en inkomst på 800 kr per år och uppfyllande av en rad andra villkor (man fick t ex inte ha tagit emot fattighjälp). Kvinnorna saknade rösträtt till andra kammaren och inkomststrecken gjorde att de i praktiken var utestängda från rösträtt även till första kammaren.

Inkomststrecken gjorde att socialdemokraterna vid seklets början bara fick in ett fåtal representanter i riksdagen. Partiet arbetade tillsammans med liberalerna, som då betraktades som ett vänsterparti, för införande av allmän rösträtt, medan högern var emot.

Generalstrejk

1902 genomförde LO och socialdemokraterna tre dagars generalstrejk och stora demonstrationer för allmän och lika rösträtt. Tredagarsstrejken och demonstrationerna var en, för att komma från den ännu unga arbetarrörelsen, mäktig opinionsyttring. Men det skulle dröja nästan 20 år, och många hårda strider, innan rösträtten blev allmän och lika.

En högerregering, ledd av Arvid Lindman, genomförde 1907–08 en begränsad rösträttsreform. Den innebar att de flesta män över 24 år fick rösträtt till andra kammaren. Däremot utestängdes kvinnorna fortfarande. Och högern säkrade sin odemokratiska maktställning genom att bibehålla inkomststrecken till landstingen/ första kammaren. Skalan gjordes 40-gradig så att de välbeställda hade 40 röster, medan flertalet arbetare fortfarande inte hade någon röst.

Valet 1911 var det första efter att rösträtten

till andra kammaren hade utvidgats och blev en stor framgång för socialdemokraterna och liberalerna. Karl Staaff återkom som regeringschef, men socialdemokraterna avböjde att medverka i regeringen.

I februari 1914 kom ett svårt, men tillfälligt, bakslag för demokratin. Kung Gustaf V ställde sig på högers sida i försvarsfrågan. I ett tal på borggården till Stockholms slott, inför en omfattande demonstration kallad bondetåget, angrep kungen regeringen. Staaff tvingades att avgå, trots att han hade stöd i den mest demokratiskt sammansatta andra kammaren.

Revolutionära stämningar och rösträttsbeslut

I augusti 1914 utbröt första världskriget. Den av kungen utsedda regeringen Hammarskjöld misskötte folkhushållet, särskilt livsmedelsförsörjningen. Bristerna blev stora och priserna steg snabbt.

På våren 1917 rådde hunger i arbetarfamiljerna och våldsamma kravaller utbröt runtom i landet. Det började i Västervik den 14 april och spred sig sedan till bl a Norrköping, Tranås, Göteborg, Kramfors, Stockholm, Södertälje och Seskarö.

Alfred Löfgren, på den tiden ungsocialist, på gamla dar pionjär inom pensionärsrörelsen i Göteborg, berättar vid 92 års ålder.

– En annan sak som jag har ett klart minne av är 5 maj-kravallerna 1917... Först rusade man till bageriet på Andra Långgatan och länsade det. Asklunds bageri i Haga och Olof Asklunds bageri blev också länsade. Sedan bar det av till saluhallen och till Redbergslid.

– För att få bukt med oroligheterna kommanderades polis och militär från Kviberg ut. Det spred sig som en löpeld genom hela staden... Där inne på gården gick det en stuveriarbetare som fått fatt på locket till en soptunna.

Han gick runt och slog på det och ropa: "Revolution, revolution."

Och revolution höll det på att bli, särskilt i samband med de kravaller som utbröt på Gustaf Adolfs torg i Stockholm den 5 juni då riksdagen debatterade rösträtten och högern åter sa nej. Men socialdemokraternas och LOs ledningar lyckades kanalisera de revolutionära stämningarna i fredliga banor, i engagemang inför det andrakammarval som skulle hållas på hösten.

Socialdemokrater i regeringen

Strategin lyckades. Valet blev en framgång för socialdemokraterna. Den första regeringen i

världen med socialdemokratisk medverkan, som hade tillkommit i fredliga former, bildades. Liberalen Nils Edén blev statsminister och socialdemokraternas ledare Hjalmar Branting blev finansminister.

Första punkten på den nya regeringens dagordning var införande av allmän och lika rösträtt. Riksdagsbeslutet togs på hösten 1918, sedan det kejserliga Tysklands sammanbrott i kriget och bolsjevikernas avrättning av den ryska tsarfamiljen hade skrämt högermajoriteten i första kammaren och kungahuset till att acceptera.

Årtalskrönika

1881. August Palm håller det första socialdemokratiska agitationsföredraget i Sverige på hotell Stockholm i Malmö.
Flera fackföreningar bildas, bl a för litografer, målare och plåtslagare i Stockholm och skrädderiarbetare i Malmö.
1883. En centralkommitté bildas för fackföreningarna i Stockholm.
1884. Socialdemokratiska klubbar eller föreningar bildas på flera platser i landet. Av dessa lever de i Göteborg och Stockholm fortfarande kvar.
1885. Tidningen Social-Demokraten börjar utges i Stockholm med August Palm som redaktör.
1886. 1 maj genomförs framgångsrika strejker i Chicago och på andra orter i USA. Det blir upprinnelsen till traditionen med 1 maj-firande i den internationella arbetarrörelsen.
1887. Lagstiftningen mot arbetarrörelsen ("Lilla socialistlagen") skärps efter förebild från Tyskland ("Stora socialistlagen").
1888. "Det stora åtalåret". En lång rad socialdemokrater åtalas för sin politiska agitation, bland dem Axel Danielsson och Hjalmar Branting.
1889. Sveriges socialdemokratiska arbetarparti, SAP, bildas.
1890. 1 maj firas för första gången i Sverige som arbetarnas högtidsdag.
1892. De första socialdemokratiska kvinno- och ungdomsklubbarna bildas.
1898. Landsorganisationen i Sverige, LO, bildas. Förste ordförande blir Fredrik Sterky.
1899. Riksdagen antar "Åkarpslagen", vars syfte var att underlätta för strejkbrytare.
1902. LO och socialdemokraterna genomför tre dagars generalstrejk och stora demonstrationer för allmän och lika rösträtt.
Svenska arbetsgivareföreningen, SAF, bildas som "försvarsorganisation" mot den växande fackföreningsrörelsen.
1906. Den så kallade "decemberkompromissen" ingås mellan LO och SAF, innebärande att arbetsgivarna erkänner arbetarnas föreningsrätt mot att LO accepterar SAF:s paragraf 23 (senare paragraf 32), rätten att "leda och fördela arbetet samt fritt anta och avskeda arbetskraft".
1907. Riksdagen beslutar om allmän rösträtt till andra kammaren för män över 24 år med vissa begränsningar. Inkomststreck- et vid val till landstingen/första kammaren kvarstår men skalan krymper från maximalt 5 000 till 40 röster.
1909. Sveriges längsta och hårdaste arbetskonflikt, "storstrejken" utkämpas. Som mest är cirka 300 000 arbetare i strejk och/eller lockoutade.
1911. Det första valet till andra kammaren efter utvidgningen av rösträtten blir en framgång för socialdemokraterna och liberalerna. Högerregeringen Lindman avgår och ersätts av en liberal ministär, ledd av Karl Staaff.
1912. Arbetarnas Bildningsförbund, ABF, bildas.
1914. "Bondetåget", en demonstration till stöd för högerens och kungahusets linje i försvarsfrågan genomförs med 30 000 deltagare. Kung Gustaf:s agerande tvingar regeringen Staaff att avgå. Den ersätts med den konservativa ämbetsmannaministären Hammarskjöld.
I augusti utbryter första världskriget.
1917. Våldsamma arbetarkravaller utbryter runtom i landet, främst till följd av livsmedelsbristen och de stora prisstegringarna men även rösträttskravet finns med.
En vänstergrupp tvingas utträda ur det socialdemokratiska partiet och bildar Socialdemokratiska vänsterpartiet. Det nya partiet – som skulle komma att ansluta sig till kommunismen, splittras flera gånger och uppträder under olika namn – är upprinnelsen till dagens Vänsterpartiet.
Valet på hösten blir en stor framgång för socialdemokraterna och partiet ingår för första gången i en regering.
1918. Första världskriget upphör.
Riksdagen antar den Edén-Bratingska regeringens förslag om allmän och lika rösträtt.
1919. Riksdagen beslutar om åtta timmars arbetsdag.

Besvikelsernas tid

Arbetarrörelsen gick in i 1920-talet med stora förhoppningar. LO hade återhämtat sig från nederlaget i storstrejken och växte i medlemsmässig och ekonomisk styrka. Den allmänna rösträtten, i kombination med arbetarklassens tillväxt, gjorde att många trodde på en närmast automatisk maktdominans för socialdemokraterna. Det kom emellertid att bli en tid av motgångar...

En ungdomlig och radikal fallang med Per Albin Hansson och Gustav Möller i spetsen var pådrivande när partiet bröt upp från regerings-samverkan med liberalerna och bildade en rent socialdemokratisk regering 1920.

Två viktiga utredningar och åttatimmarsdagen

Nu skulle partiets socialistiska mål förverkligas, trodde man. Två stora utredningar tillsattes med detta syfte – socialiseringsnämnden och kommittén för industriell demokrati.

En stor och viktig reform, åttatimmarsdagen, kunde partiet genomföra med stöd av liberalerna. Men därefter var det i stort sett stopp. Valdeltagandet i de lägre klasserna var inte tillräckligt högt under 1920-talet för att ge socialdemokraterna majoritet i riksdagen. Hjalmar Branting ledde tre minoritetsregeringar under åren 1920–1925, som inte kunde göra särskilt mycket på grund av motståndet i riksdagen. De två stora utredningarna blev resultatlösa.

Edvard Johansson, ledamot av kommittén för industriell demokrati och senare LOs ordfö-

rande, beskrev arbetet i utredningen så här:

– Vi gick ut för att fälla ett mastträd och sen har vi kapat ner det och kapat ner det, så nu är det bara en tändsticka kvar, och ändå är det för stort.

”Tändstickan” var ett förslag till lag om ”driftsnämnder” i företagen där de anställda skulle kunna få information om verksamheten. Det lades fram för riksdagen 1924 men röstades ned av de borgerliga partierna. Först i slutet av 1940-talet blev detta blygsamma förslag verklighet i företagsnämndsavtalet mellan LO och SAF.

Socialiseringsnämnden arbetade ända till mitten av 1930-talet, men resulterade bara i teoretiska studier om för- och nackdelar med förstatligande i näringslivet.

Hjalmar Branting avled i februari 1925, 65 år gammal. Han efterträddes som statsminister av Rickard Sandler (s). Någon ny ordinarie partiordförande valdes inte förrän vid partikongressen 1928 då Per Albin Hansson, som fungerat som t f ordförande, utsågs.

Motgångar

Även på arbetsmarknaden blev 1920-talet fullt av motgångar för arbetarrörelsen. Det hade inletts med en djup lågkonjunktur. Sedan åkte konjunkturen bergochdalbana fram till djupdykningen mot årtiondets slut, ned i det som skulle bli det tidiga 30-talets stora depression och massarbetslöshet. Varje nedgång under 20-talet lämnade en allt större restpost av arbetslösa efter sig.

Arbetsgivarna, den borgerliga majoriteten i riksdagen och de tongivande nationalekonomerna ansåg att det enda botemedlet mot arbetslösheten var lönesänkningar och ökade löneklyftor. Socialdemokraterna stretade emot men hade inget slagkraftigt alternativ.

Många arbetsgivare försökte omsätta lönesänkningssidéerna i praktiken. Det resulterade i en lång rad strejker och lockouter. Sverige slog världsrekord i förlorade arbetsdagar på grund av konflikter under 20-talet. Det blev ofta mycket hårda och bittra strider eftersom det var vanligt att arbetsgivarna använde sig av strejkbrytare.

Även politiken präglades av striderna på arbetsmarknaden. För att understödja arbetsgivarnas lönesänkninglinje framtvängde den borgerliga majoriteten ytterst låga stödbelopp till de arbetslösa. Av samma skäl begränsades lönen vid de "nödhjälpsarbeten" (AK-arbeten) som startades till betydligt under ordinarie grovarbetarlöner, som inte var så feta de heller.

De borgerliga ansåg också att statens "neutralitet" krävde att understödet till arbetslösa drogs in, om dessa inte accepterade att ta anvisat arbete även vid företag där det rädde strejk eller blockad.

Blodbad

Socialdemokraterna accepterade inte att arbetslösa tvingades uppträda som strejkbrytare. Det medförde att regeringen Sandler tvingades avgå i samband med arbetskonflikten vid Stripa gruva 1926. Därefter var partiet borta från regeringsmakten i sex år.

Denna mörka period på arbetsmarknaden och i politiken slutade i ett blodbad. Militär som kallats ut för att skydda strejkbrytare sköt fem människor till döds i Lunde i Ådalen den 14 maj 1931.

Triumfens tid 1

Avskyn för de gamla förhållandena, som inte minst tragedin i Ådalen hade framkallat, bidrog till socialdemokraternas valframgång på hösten 1932. När partiet återtog regeringsmakten stod det också bättre rustat – politiskt och ideologiskt – än det hade gjort under 20-talet.

Partiets 30-talspolitik följde två huvudlinjer. Den första var en ny ekonomisk politik, inspirerad av den engelske nationalekonomen John M Keynes, men också med specifikt svenska drag. Den andra var sociala reformer.

Ny aktiv konjunkturpolitik

Den nya ekonomiska teorin innebar att regeringarna skulle bedriva en aktiv konjunkturpolitik. Vid lågkonjunktur skulle staten stimulera ekonomin genom att ge ut mera pengar än den tog in i skatter och avgifter. På så sätt får medborgarna mer pengar att röra sig med, efterfrågan på varor och tjänster ökar, ekonomin skjuter fart och arbetslösheten minskar.

Vid högkonjunktur däremot skulle regeringen strama åt genom att minska utgifterna. Då dämpas efterfrågan, man förhindrar "överhettning" (brist på arbetskraft och andra produktionsfaktorer) och motverkar inflation.

Det effektivaste sättet att stimulera ekonomin i lågkonjunktur var, enligt Keynes och socialdemokraterna, att styra de statliga insatserna till de bäst behövande, till beredskapsarbeten med avtalsenliga löner åt de arbetslösa och till

sociala reformer. På så sätt ingick de båda huvudlinjerna – ekonomisk stimulans och sociala reformer – i den socialdemokratiska 30-talspolitiken en lycklig förening.

Keynes ekonomiska idéer passade den svenska arbetarrörelsen som handen i handsken. Den fick mycket kvalificerade, men ändå enkla och för de flesta begripliga teorier till stöd för det arbetarrörelsen alltid hade tyckt vara rätt: att arbetarna ska ha jobb med ordentliga löner även i lågkonjunktur och att det ska finnas ett väl fungerande socialt skydds nät.

30-talets reformvåg innehöll bl a arbetslöshetsförsäkring 1934, lag om förbud mot vräkning vid arbetskonflikter 1936, bättre pensioner, folktandvård, gratis förlossningsvård, förebyggande barn- och mödravård och bidragsförskott till ensamstående mödrar 1937 samt två veckors semester 1938.

För att få riksdagens stöd för kris- och reformpolitiken – det var fortfarande borgerlig majoritet – lyckades socialdemokraterna på våren 1933 få till stånd ett samarbete med bondeförbundet, i folkmun kallat "kohandel".

Trots ytterligare en valframgång på hösten 1936, som för första gången gav socialistisk majoritet i riksdagen, valde socialdemokraterna att gå i koalition med bondeförbundet. Den övergick i december 1939, då andra världskriget var ett faktum, i en samlingsregering bestående av alla riksdagspartierna utom kommunisterna.

Framgångsrikt fack

Även för fackföreningsrörelsen var 30-talet ett triumfens årtionde. Nya grupper organiserades. Den största var lantarbetarna. LO-förbundens sammanlagda medlemstal fördubblades från cirka en halv miljon till cirka en miljon.

Efter tragedin i Ådalen och två omfattande arbetskonflikter, en i Byggnads och en i Sjöfolksförbundet – blev förhållandet mellan parterna på arbetsmarknaden allt bättre under loppet av 30-talet. Det manifesterades i Saltsjöbadsavtalet, som undertecknades av LO och SAF 1938. Avtalet innehöll fem huvudpunkter:

- en arbetsmarknadsnämnd
- regler för förhandlingar vid tvister om gällande avtal
- regler för uppsägning och permittering
- regler för att hindra att "tredje man" drabbades för hårt vid arbetskonflikter
- regler mot "samhällsfarliga" konflikter.

Främst var Saltsjöbadsavtalet ett uttryck för parternas önskan att själva lösa sina konflikter utan statlig inblandning.

Årtalskrönika

1920. Hjalmar Branting bildar Sveriges första helt socialdemokratiska regering. Fram till 1926 omväxlar s-regeringar med borgerliga regeringar och ämbetsmannaministärer.
1922. Sveriges första folkomröstning resulterar i nej till allmänt spritförbud. Arbetarrörelsen är splittrad på de båda linjerna.
1925. Hjalmar Branting avlider och efterträds som statsminister av Rickard Sandler (s). Någon ny ordinarie partiordförande ska inte väljas förrän på partikongressen 1928, men Per Albin Hansson blir t f ordförande i partistyrelsen.
1926. Regeringen Sandler avgår på grund av den s k Stripakonflikten. Ny regeringsbildare blir den frisinnade C G Ekman.
1928. Regeringen Ekman driver, mot arbetarrörelsens vilja, igenom lagarna om arbetsdomstol och kollektivavtal.
Per Albin Hansson väljs till socialdemokratisk partiordförande och håller sitt berömda folkhemstal i riksdagens remissdebatt.
I valet till andra kammaren, ”kosackvalet” driver högerpartiet en hätsk kampanj mot socialdemokraterna och vinner betydande framgångar. Högerledaren Arvid Lindman bildar regering.
1929. Kommunistpartiet sprängs i ett moskvatrotet parti (Sillénarna) och ett mera nationellt (Kilbomarna).
1931. Militär, som utkommenderats för att skydda strejkbrytare vid en arbetskonflikt i Ådalen, skjuter ihjäl fem människor vid en fredlig demonstration och skadar ett tjugotal.
1932. Efter framgång i valet till andra kammaren bildar Per Albin Hansson en socialdemokratisk minoritetsregering.
1933. Socialdemokraterna och bondeförbundet inleder ett samarbete, som ger Per Albin Hanssons regering stöd i riksdagen för sin politik mot arbetslösheten.
1934. Riksdagen antar regeringens förslag om arbetslöshetsförsäkring och offentlig arbetsförmedling.
1936. Efter ett par månader i opposition under bondeförbundets s k ”semesterregering”, och en ny valseger för socialdemokraterna, bildar Per Albin Hansson en koalitionsregering mellan socialdemokraterna och bondeförbundet.
1937. Folkpensionerna förbättras, statliga bostättningslån införs liksom moderskapspenning, barn- och mödravårdscentraler och bättre hjälp till föräldralösa barn.
1938. Huvudavtalet, kallat Saltsjöbadsavtalet, ingås mellan LO och SAF. Riksdagen beslutar om tolv dagars lagstadgad semester och folktandvård.
1939. Tyskland anfäller Polen, som har ett fördrag med Storbritannien och Frankrike. I enlighet med detta förklarar de båda länderna Tyskland krig. Andra världskriget har börjat.
I december bildas en samlingsregering i Sverige bestående av socialdemokraterna, bondeförbundet, folkpartiet och högerpartiet.
1940. Tyskland anfäller Danmark och Norge. Socialdemokraterna får 53,8 procent av rösterna i andrakammarvalet, den högsta siffran för något svenskt parti i ett demokratiskt val.
1942. Allmänt pris- och lönestopp samt hyresreglering införs.
1944. Arbetarrörelsens efterkrigsprogram antas och väcker livlig debatt. Socialdemokraterna förlorar 19 mandat i andrakammarvalet.
1945. Tyskland och Japan kapitulerar. Andra världskriget är slut. Samlingsregeringen upplöses och Per Albin Hansson bildar en socialdemokratisk regering.
Statsbidrag införs till skolmåltider och fria läroböcker.

Stiltje och efterkrigsoptimism

Politisk stiltje, reformstopp, efterkrigsoptimism som kom av sig och ATP-strid.

Krigsåren 1939 – 1945 innebar reformstopp och inrikespolitisk stiltje. Alla tillgängliga resurser fick satsas på försvaret (kostnaderna tiodubblades under perioden) och på folkushållet. För att hålla ihop samlingsregeringen lades alla partiskiljande inrikesfrågor åt sidan och det politiska intresset koncentrerades till utrikes- och säkerhetspolitiken – strävan att hålla Sverige utanför kriget.

Krigsåren gav emellertid erfarenheter av planering och styrning som arbetarrörelsen skulle dra nytta av även under efterkrigstiden, t ex inom bostads- och arbetsmarknadspolitik. Men reformstoppet, regleringarna och ransoneringarna skapade också ett missnöje som skickligt underblåstes av det enda partiet utanför samlingsregeringen, kommunisterna. Partiet nådde sitt högsta röstetal någonsin under hela den tid det kallade sig kommunistiskt, 11,2 procent i kommunalvalet 1946. 1948 förlorade kommunisterna allt de hade vunnit vid 40-talets mitt, främst på grund av de kommunistiska broderpartiernas brutala framfart i Sovjetunionen och Östeuropa.

Folkpension och barnbidrag

I arbetarrörelsen fanns en stark vilja att återuppta reformverksamheten efter kriget. Tre stora socialpolitiska reformer stod högst på listan: Förbättring av folkpensionen, allmänna barnbidrag och allmän sjukförsäkring.

Tron på möjligheterna att genomföra reformerna var också stor. Lägre försvarskostnader och tillväxt när beredskapssoldaterna återvände till produktionen skulle ge ekonomiskt utrymme.

Två av reformerna hann genomföras innan den ekonomiska krisen slog till. Det var pensionsreformen och barnbidragen. Nivåerna på folkpensionerna höjdes. Barnbidragen beslutades 1947 och trädde i kraft året därpå. De första beloppen var 260 kr per barn och år.

Ekonomisk kris och strid i arbetarrörelsen

1946 beslutade riksdagen om den allmänna sjukförsäkringen, som skulle träda i kraft 1950. Men innan dess slog den ekonomiska krisen till med full kraft, och genomförandet fick uppskjutas den ena gången efter den andra och skedde först 1955.

Slopandet av omsättningsskatten, som införts under krigsåren, i kombination med reallöneökningar och reformerna ledde till en betydande köpkrafts- och efterfrågeökning. Det drev upp importen och hotade att tömma valutareserven.

Även Sveriges export ökade kraftigt. Valutakrisen berodde mest på att importen främst kom från USA och skulle betalas i dollar, tidens dyraste hårdvaluta. Exporten däremot gick i första hand till våra europeiska grannländer, som låg sönderslagna av kriget och hade svaga valutor.

Köpkraftsökningen ledde också till överhettning – inflation och arbetskraftsbrist.

1947 tvingades regeringen återinföra krigsårens förhatliga kafferansonering och reglera importen, för att häva valutakrisen. För att styra över arbetskraft och investeringskapital till exportindustrin skars bostadsbyggandet ned, med resultat att bostadsbristen blev skriande.

Den socialdemokratiska regeringen hade dragit åt bromsarna så att det gnisslade, särskilt i förhållandet till LO.

De interna diskussionerna mellan regeringen och LO blev ännu hårdare när finansminister Ernst Wigforss på hösten 1948 bestämde sig och regeringen för att driva igenom ett allmänt pris- och lönestopp för hela arbetsmarknaden.

Efter mycket hårda interna strider, och hot från statsminister Tage Erlander att avgå, accepterade LO och TCO lönestoppet.

Först 1951 blev det åter normala löneförhandlingar igen.

Motsättningarna mellan socialdemokraterna och LO vid den här tiden liknar i mycket det sena 1980-talets och 90-talets konflikter. Den

stora skillnaden är att striderna då fördes internt och ytterst lite läckte ut till allmänheten.

Arbetarrörelsen svetsas samman igen

De hårda attacker av ideologisk natur, som arbetarrörelsen då utsattes för, bidrog säkert också till sammanhållningen utåt. Den nye folkpartiledaren Bertil Ohlin ledde 1946 – 1948 en mycket aggressiv borgerlig attack mot socialdemokratin, som beskyldes för "vanstyre".

Folkpartiet och högerpartiet fick stöd av en lika aggressiv kampanj från politiserande delar av det privata näringslivet med SAF i spetsen. Arbetsgivarnas högerpolitiska offensiv, kallad PHM-kampanjen (planhushållningsmotståndet) liknade i mycket det som skulle komma under striderna om ATP på 50-talet och om löntagarfonderna på 70- och 80-talen.

SAF och storföretagen finansierade en rad underorganisationer som bedrev en vulgär propaganda mot arbetarrörelsen. Främst med utgångspunkt från en vantolkning av arbetarrörelsens efterkrigsprogram anklagades SAP och LO för att vilja förstatliga näringslivet och förkväva den ekonomiska och politiska friheten.

Arbetarrörelsen lyckades slå tillbaka angreppen och vann andrakammarvalet 1948. Därefter mattades attackerna från folkpartiet/högerpartiet och arbetsgivarna. Koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet gav också en stabil grund för regeringsmakten sju år framåt.

ATP-striden

Arbetarrörelsen svetsades samman ytterligare i ATP-striden, som avgjordes under andra hälften av 50-talet. Det krävdes fyra stora statliga utredningar, ett ordinarie andrakammarval, en folkomröstning och ett extraval (nyval) innan frågan kunde avgöras.

Bakgrunden till ATP-striden var att de flesta arbetare bara hade folkpensionen. Den uppgick vid 50-talets mitt till 150 kr i månaden, vilket var otillräckligt även i den tidens penningvärde. Stats- och kommunalanställda, som utgjorde minoriteter vid den tiden, hade tjänstepensioner. Privatanställda tjänstemän hade avtalslösningar av varierande värde, ofta knutna till jobbet hos en enskild arbetsgivare.

Efterhand formerade sig partierna och arbetsmarknadens parter i tre linjer. Socialdemokraterna, LO och TCO gick på en linje, som i folkomröstningen den 13 oktober 1957 fick beteckningen 1. Den innebar en allmän och obligatorisk tjänstepension för alla löntagare, finansierad med en arbetsgivaravgift.

Bondeförbundet (linje 2) ville ha en frivillig försäkring men med visst statligt stöd. Högerpartiet, folkpartiet och SAF (linje 3) ville att staten endast skulle rekommendera parterna att sluta avtal om pensionerna.

I debatten hävdade arbetarrörelsen att en frivillig pensionsförsäkring inte skulle lösa problemen. De som hade råd skulle teckna en sådan försäkring, de andra bli utan. Och avtalsvägen hade redan prövats utan resultat.

De borgerliga partierna och SAF sköt främst in sig på AP-fonderna, som de menade skulle komma att användas för förstatligande i stor skala. Arbetarrörelsen hade dock goda skäl för pensionsfonderna. De skulle dels garantera att sparandet blev tillräckligt högt även när ATP hade införts och motivet för privata pensionsförsäkringar minskade, dels utgöra en reserv för att garantera pensionssystemets ekonomiska hållbarhet.

Arbetarrörelsens linje 1 vann folkomröstningen med 45,8 procent mot 35,3 för linje 3 och 15 för linje 2. De borgerliga partierna fogade sig emellertid inte efter folkviljan utan röstade emot – och förlorade med en rösts övervikt – när riksdagen antog ATP-förslaget i maj 1959.

Årtalskrönika

1946. Per Albin Hansson avlider och efterträds av Tage Erlander.
Folkpensionerna reformeras och höjs.
LO, TCO och SAF avtalar om företagsnämnder.
1947. Riksdagen beslutar om införande av allmänna barnbidrag.
Karin Kock (s) blir den första kvinnan i en svensk regering.
August Lindberg efterträds som LO-ordförande av Axel Strand.
1950. Riksdagen beslutar om försök med nio-årig enhetsskola.
1951. Socialdemokraterna och bondeförbundet bildar en koalitionsregering.
Socialistinternationalen återupprättas efter att ha legat nere under världskriget.
LO-kongressen antar rapporten "Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen", som får avgörande betydelse för arbetsmarknadspolitiken.
1955. Den allmänna sjukförsäkringen träder i kraft.
1956. Arne Geijer efterträder Axel Strand som LOs ordförande.
1957. Vid folkomröstningen i tjänstepensionsfrågan får arbetarrörelsens linje 1 (allmän och obligatorisk tjänstepension, ATP, för löntagare) 46 procent av rösterna.
Bondeförbundet lämnar regeringen.
1958. Riksdagen fäller regeringens förslag om ATP, varvid regeringen utlyser nyval.
Socialdemokraterna går framåt med fem mandat.
1959. Riksdagen antar regeringens ATP-förslag med en rösts övervikt.

Triumfens tid 2

60-talet blev en ny triumfens tid – ekonomiskt, fackligt och politiskt – med undantag för vågdalen i kommunalvalet 1966. 70-talet kom sedan att bli en gyllene tid för facklig politisk samverkan.

Trots att den slutliga segern hade bärgats med minsta möjliga majoritet gick arbetarrörelsen stärkt ur ATP-striden. Det visade sig redan i andrakammarvalet 1960 som gav socialdemokraterna 47,8 procent.

Rekordår

1960-talet har kallats rekordåren med en ekonomisk och social utveckling som aldrig tidigare eller senare. Den genomsnittliga ekonomiska tillväxten blev hela fem procent om året. Mest ökade industriproduktionen som steg med 85 procent. Det kan jämföras med följande årtionde, 70-talet då produktionsökningen i industrin stannade vid 20 procent.

Vid 50-talets mitt hade samordnade förhandlingar mellan LO och SAF inletts. Produktionsökningen och den ekonomiska tillväxten skapade utrymme för betydande reallöneökningar. Från 1950 till 1970 fördubblades reallönerna för industriarbetare. Större delen av reallöneökningen kom på 60-talet. Det kan bl a avläsas i standardstegringen och ökningen av den privata konsumtionen.

Standardökning utan like

Under 60-talet fördubblades antalet personbilar i Sverige från cirka en miljon till cirka två miljoner.

2 414 000 tv-apparater såldes. Utrustningsstandarderna i bostäderna förbättrades kraftigt. 1960 hade 64 procent av hushållen kylskåp, tio år senare hade 93 procent det.

Produktionsökningen gav också utrymme för den största arbetstidsförkortningen sedan åttatimmarsdagen hade genomförts vid 1920-talets början. Femdagarsvecka infördes för de flesta löntagare genom avtal några år in på 60-talet.

Till att börja med tvingades löntagarna arbeta in en stor del av lördagsledigheten genom längre arbetstid under de fem arbetsdagarna. Men under andra delen av 60-talet kapades halva den lediga lördagen bort genom överens-

kommelser med arbetsgivarna. Det viktigaste steget var LO-SAF-avtalet 1966, som innebar att veckoarbetstiden stegvis kortades med 2,5 timmar under åren 1967–69. 1970 fastställdes ”normalarbetsveckan” i lag till 40 timmar. Det möjliggjorde fem dagars arbetsvecka med åttatimmarsdag. Den lagregeln har ännu inte (hösten 2004) förändrats.

60-talets ekonomiska tillväxt skapade också utrymme för en betydande utbyggnad av den offentliga sektorn. De viktigaste reformerna skedde inom utbildningen. Försöksverksamheten med nioårig ”enhetsskola” permanentades med grundskolans införande. De gamla läroverken, som bara tagit emot en liten del av ungdomarna, gjordes om till gymnasieskola dit cirka 80 procent av varje årskull från grundskolan fortsatte. Antalet universitets- och högskolestuderande mer än fördubblades.

Guldålder för facklig-politisk samverkan

Trots 60-talets standardlyft och reformer kvarstod stora brister och ojämlikheter i samhället och inte minst i arbetslivet. Arbetsgivarna härskade så gott som oinskränkt på arbetsplatserna. Symbolen för detta var paragraf 32 i SAF:s stadgar, där arbetsgivarna förbehöll sig rätten att ”leda och fördela arbetet samt fritt anta och avskeda arbetskraft”.

En söndagskväll på den socialdemokratiska extrakongressen 1967 kastade LO-ordföranden Arne Geijer ett i förväg skrivet tal med välvilliga formuleringar om partiets försiktiga reformsträvanden. I stället talade han, vredgat och fritt ur hjärtat, om klassamhället som levde kvar, om alla orättvisorna, särskilt i arbetslivet – dåliga arbetsmiljöer, ackordshets, utslagning och vanmakt.

Två år senare fick Arne Geijers bittra ord en dramatisk bekräftelse. Under 47 svinkalla och polarmörka vinterdygn 1969–70, som skakade hela det svenska etablissemangen, strejkade 5 000 arbetare vid LKAB:s gruvor i Norrbotten i strid mot gällande lagar och avtal. Stri-

den handlade ursprungligen om lönesystemet – arbetarna begärde månadslön i stället för ackord – men bakom låg årtal av missnöje med orättvisor och bristande demokrati i arbetslivet.

LO-ledningens krav, den ”vilda” gruvstrejken, kongresskrav från förbundens medlemmar och en lång rad tunga och vetenskapligt präglade rapporter från LO och förbunden, övertygade det socialdemokratiska partiet och dess nyvalde ordförande Olof Palme om att arbetslivets förnyelse var arbetarrörelsens viktigaste nya uppgift. Det gjorde att 1970-talet blev en guldålder för facklig-politisk samverkan.

En rad nya arbetslivslagar

Först kom lagarna om anställningsskydd och anställningsfrämjande åtgärder, som skulle ge trygghet mot onödiga och obefogade uppsägningar. Därefter gavs de anställda rätt till ledighet för studier. Villkoren för det fackliga arbetet förbättrades genom att de fackliga förtroendemännens ställning förbättrades i lag och avtal. Bl a fick förtroendemännen rätt till fackligt arbete på betald arbetstid. Löntagarna fick representationen i bolagsstyrelserna. Verket kröntes med medbestämmandelagen, MBL och den nya arbetsmiljölagen.

Huvudpunkterna i MBL var arbetsgivar- nas skyldighet att informera de anställda och förhandla med facket om viktiga förändringar i verksamheten. Den största förändringen i arbetsmiljölagen var skyddsombudens förstärkta ställning och ökade inflytande över arbetsmil-

jön. Det starka med 70-talets arbetslivsreformer var inte varje lag eller avtal för sig utan den vision av radikalt annorlunda och bättre förhållanden, som reformerna tillsammans skulle ge.

Den visionen kunde inte förverkligas fullt ut. Borgerligt maktövertagande 1976, den hårdaste motoffensiven i modern tid från de privata arbetsgivarna, 1980-talets högervåg och spekulationsekonomi och 1990-talets massarbetslöshet m m kom emellan.

Huvuddelen av reformverket består, men den sammanhängande bilden av ett demokratiskt och jämlikt arbetsliv med bra miljö och anställningstrygghet har gått förlorad och måste återupprättas.

Osäkerhetens tid

En tid av diverse kriser, konflikter och regeringsskiften. Löntagarfonder, SAF-kampanjer, statsministermord, högervåg och spekulationsekonomi.

Redan under den föregående perioden började osäkerhetstendenserna ge sig till känna. Oljekrisen 1972 medförde ekonomisk stagnation i industriländerna. Vietnamkriget och andra internationella faktorer ledde till en betydande inflation. Stagnation och inflation samtidigt – stagflation – var en ny och svårhanterlig ekonomisk situation.

I Sverige ledde valet 1973 till en jämviktsriksdag: 150 s-vpk-mandat mot 150 borgerliga. 1976 lyckades de borgerliga partierna för första gången på 44 år både få majoritet och uppnå tillräcklig enighet för att kunna bilda regering. Men oenigheten mellan regeringspartierna, främst om kärnkraften och skatterna, ledde till den ena regeringsskiften efter den andra och fyra olika regeringskonstellationer mellan 1976 och 1982.

Vulgär SAF-propaganda

Arbetsgivarna i SAF började bedriva en allt mera aggressiv linje mot arbetarrörelsen. Kampanjen mot LOs förslag till löntagarfonder var den hårdaste i modern tid. SAF satsade över 100 miljoner kronor på en vulgär motpropaganda, ett gigantiskt belopp för den tiden och ett sådant ändamål. Arbetarrörelsen beskylldes, på samma sätt som i PHM-kampanjen på 40-talet och i ATP-striden på 50-talet, för att vilja förstärka näringslivet och förkväva den ekonomiska och politiska friheten.

Syftet med, och innebörden i, förslaget till löntagarfonder var det motsatta – att vidga demokratin genom att ge löntagarna ett visst inflytande över kapitalbildningen och ägandet i företagen. Dessutom skulle löntagarfonderna utgöra ett komplement till och underlätta den solidariska lönepolitiken.

1980 ledde SAF:s hårdnande attityd till en storkonflikt i lönerörelsen. SAF skulle ”sätta klackarna i backen” och konflikten var ”en investering i framtiden”, som organisationens ordförande Curt Nicolin uttryckte det.

Till antalet berörda var det den största

arbetskonflikten i Sveriges historia. 900 000 löntagare, både LO-medlemmar och tjänstemän, deltog i striden. Av dem strejkade cirka 150 000 och 750 000 var lockoutade. Till utsträckningen i tiden – en vecka – och till sina konsekvenser var konflikten 1980 emellertid mindre än ”storstrejken” 1909.

1982 återtog socialdemokraterna regeringsmakten och lyckades behålla den under återstoden av 80-talet. Den första mandatperioden 1982–85 innebar en kort period av återhämtning och stabilitet. Ett budgetunderskott på över 100 miljarder från de borgerliga regeringsåren och en arbetslöshet på drygt 3 procent kunde undanröjas.

Det fortsatta 80-talet blev dock mer problematiskt och osäkert. Mordet på Olof Palme den 28 februari 1986 blev ett hårt slag för arbetarrörelsen. Dessutom skapade misslyckandena och skandalerna i samband med mordutredningen en ökad misstro mot rättsväsendet och samhällets institutioner.

Högervåg och spekulationsekonomi

80-talet präglades av en politisk högervåg i hela västvärlden. Sina tidigaste och starkaste genomslag fick den i och med valet av Margaret Thatcher till Storbritanniens premiärminister 1979 och valet av Ronald Reagan till USA:s president 1980.

I Sverige bromsades högervågen upp av socialdemokraternas valseger 1982, men under andra hälften av 80-talet och början av 90-talet påverkade den både den allmänna opinionen och politikerna. Hela det politiska fältet rörde sig åt höger. Moderaterna och folkpartiet valde en i stort sett nyliberal väg (programmet ”Ny start för Sverige” 1991) och centern tvingades följa med för att bli en trovärdig borgerlig koalitionspartner. Vänsterpartiet kommunisterna slopade kommunismen, både i namnet och i programmet.

Avregleringar och skattereform

Den socialdemokratiska partiledningen och regeringen svängde till mera liberala attityder än tidigare. Det visade sig bl a i den snabba avregleringen av kredit- och valutamarknaderna och i att skattereformen fick en så fördelaktig profil för höginkomsttagare. På sikt var avregleringarna ofrånkomliga, eftersom valutatransaktionerna mellan länderna och kreditinstitutionernas transaktioner inte längre kunde kontrolleras, när de sker via datorer utan att några "riktiga" pengar eller värdepapper byter ägare.

Eftersom avreglering ingick i en stark internationell trend var en liberalisering i Sverige också en förutsättning för att vi skulle få del i utländska investeringar och lån till den växande statsskulden på gynsamma villkor. Men en försiktigare avveckling av regleringarna hade kanske kunnat ge en lugnare och stabilare utveckling. Nu blev det i stället en våldsam spekulationsekonomi, lik den som förekommit under 1920-talet och tagit en ände med förskräckelse i Kreugerkraschen.

De stora vinster, som följde i spåren av devalveringarna i början av 80-talet och en hög inflation satte stora penningbelopp i omlopp.

I stället för att användas till produktiva investeringar i byggnader, produktionsutrustning, teknik och utbildning gick en stor del av pengarna till spekulation i fastigheter och "värdepapper".

Fastigheter, aktier och obligationer bytte ägare till allt högre priser. När de tidigare formerna för värdepapper inte längre räckte till för det spekulativa intresset hittade man på, eller införde efter utländsk förebild, nya "finansiella instrument" som optioner och terminer och dussintalet variationer på dessa.

Då de egna pengarna till spekulationerna inte längre förslog började man låna i banker och andra kreditinstitut. Som "säkerhet" lämnades pant i samma övervärderade fastigheter och "värdepapper", som man samtidigt köpte för de lånande pengarna.

Avregleringen av bankerna och finansinstitutionen gav dem möjlighet att låna ut mycket mer än tidigare och på – för dem och låntagarna – långt friare villkor än tidigare. Det utnyttjades över all sans och måtta.

Årtalskrönika

1960. Andrakammarvalet blir en framgång för socialdemokraterna.
LO och SAF avtalar om att de särskilda kvinnolönerna, som var lägre än männens även vid samma arbete, ska avskaffas.
1964. Riksdagen beslutar om en gymnasierreform, innebärande att flertalet ungdomar kommer att genomgå gymnasieutbildning.
1965. Kommunikationsminister Olof Palme väcker stor uppmärksamhet när han, i ett tal vid Broderskaps kongress i Gävle, kritiserar USA:s krig i Vietnam.
Riksdagen antar en lag som ger stats- och kommunanställda samma förhandlingsrätt som privatanställda.
1968. Riksdagen fattar det första beslutet om författningsreformen, innebärande enkammarriksdag, treåriga valperioder och gemensam valdag för kommunal- och riksdagsval.
Det sista andrakammarvalet blir en lysande seger för socialdemokraterna som får 50,1 procent av rösterna.
1969. Tage Erlander avgår efter 23 år som socialdemokratisk partiordförande och statsminister och efterträds av Olof Palme.
Arbetarna vid LKAB:s gruvor i Norrbotten går ut i en olaglig strejk, som fåster uppmärksamheten på behovet av reformer i arbetslivet.
1970. Det första valet till enkammarriksdagen innebär en tillbakagång för socialdemokraterna, som dock behåller regeringsmakten.
Riksdagen beslutar om 40 timmars normalarbetsvecka.
1973. Riksdagsvalet resulterar i "jämviktsrikdagen" med mandatställningen 175-175 mellan blocken. Socialdemokraterna regerar vidare.
Riksdagen beslutar om föräldraförsäkringen.
Gunnar Nilsson efterträder Arne Geijer som LO-ordförande.
1974. Riksdagen antar två viktiga arbetsrättsliga lagar: Anställningsskyddslagen och förtroendemannalagen.
1975. LO och SAF undertecknar det högsta löneavtalet någonsin i Sverige – 30 procents löneökningar på två år.
LO-ekonomen Rudolf Meidner lägger fram förslag till löntagarfonder.
1976. Riksdagen antar lagen om medbestämmande i arbetslivet, MBL.
Socialdemokraterna förlorar valet och en borgerlig trepartiregering med centerledaren Thorbjörn Fälldin som statsminister bildas.
1978. Den borgerliga regeringen avgår på grund av splittring i kärnkraftsfrågan och ersätts av en folkpartistisk minoritetsregering.
Arbetsmiljölagen träder i kraft.
1979. De borgerliga partierna behåller med knapp marginal riksdagsmajoriteten i valet och en ny trepartiregering med Fälldin som statsminister tillträder.
1980. Linje 2 (socialdemokraterna, fackföreningsrörelsen och folkpartiet) vinner folkomröstningen om kärnkraften.
Den till antalet berörda (900 000, varav 750 000 lockoutade) största arbetskonflikten i Sveriges historia utkämpas under en vecka.
1981. Efter att centern och folkpartiet gjort upp med socialdemokraterna i skattefrågan lämnar moderaterna regeringen.
1982. Socialdemokraterna vinner valet och Olof Palme bildar regering.
Stig Malm väljs till LOs ordförande.
1983. Riksdagen beslutar om införande av löntagarfonder.
1985. Riksdagsvalet resulterar i att socialdemokraterna behåller regeringsmakten.
1986. Sent på kvällen den 28 februari mördas Olof Palme då han promenerar längs Sveavägen i Stockholm tillsammans med sin hustru.
Ingvar Carlsson väljs till partiordförande och statsminister.
1988. De borgerliga partierna gör ett dåligt val och socialdemokraterna behåller regeringsmakten.

Katastrofåren

Början av 90-talet blev kulmen på högervågen. En tid av borgerligt regeringsinnehav, utförsäljningar, spekulatöns ekonomi och ökad arbetslöshet.

Valet 1991 blev en framgång för de borgerliga partierna och en fyrapartiregering med moderaterna, folkpartiet, centerpartiet och kristdemokraterna bildades. Statsminister blev moderatledaren Carl Bildt. Trots att den bestod av fyra partier var det en minoritetsregering, som behövde stöd av det nya högerpopulistiska partiet Ny demokrati som kommit in i riksdagen vid detta val.

Den nya regeringens första år blev kulmen både på den nyliberala högervågen och på spekulatöns ekonomi. Så gott som alla statliga företag sattes upp på en privatiseringslista och utförsäljningen inleddes. Beslut om avskaffande av löntagarfonderna fattades. Skatten på förmögenheter, arv, gåvor och kapitalinkomster avskaffades eller sänktes.

Redan efter ett år, på sommaren 1992, stod det klart att den nya regeringens politik var ett dyrt misslyckande. Budgetunderskottet hade stigit från 10 miljarder vid regeringens tillträde till 150 miljarder och fortsatte att växa under de följande åren till över 200 miljarder. Bruttonationalprodukten (den totala produktionen) hade sjunkit med fem procent. Det var första gången i modern tid som Sverige hade negativ tillväxt. Arbetslösheten hade ökat från cirka 3 till 6,5 procent och fortsatte att stiga snabbt.

Valutakris

På hösten 1992 kom kraschen. Bakgrunden var en valuta- och räntekris som skakade hela Västeuropa. Stora penningplaceringar och förvaltare av värdepapper runtom i världen spekulerade i ett sammanbrott för det europeiska valutasystemet och började spekulera. De sålde valutor och värdepapper, som ansågs svaga och köpte dem som betraktades som starka. Krisen drabbade flertalet länder i Västeuropa, även stora ekonomier som Storbritannien och Frankrike. Värdet på deras valutor sjönk kraftigt.

Valutakrisen slog särskilt hårt mot Sverige. Den stora statsskulden, som steg snabbt på grund av det höga budgetunderskottet, måste täckas med lån i utlandet. När de utländska placeringarna började ifrågasätta Sveriges betalningsförmåga steg räntorna kraftigt. Det ökade budgetunderskottet ytterligare och försvårade läget. Även svenska aktörer, särskilt storföretagen, började delta i spekulatöns ekonomi och sålde ut svensk valuta och svenska värdepapper.

I den nationella krissituation som rådde hjälpte den socialdemokratiska oppositionen regeringen att slå in två nattligt hopkomna krispaket, innehållande bland annat sociala nedskärningar som sänkta barnbidrag för att minska budgetunderskottet. Riksbanken höjde räntan till den

orimliga nivån av 500 procent för att hålla kvar placerarna i svenska pengar och papper. Trots allt detta kunde inte regeringen Bildt klara situationen. Den svenska kronans värde föll på några dygn med hela 30 procent gentemot de starkare valutorna. Det gjorde i ett slag hela den svenska nationen fattigare.

Därefter dominerades den politiska debatten fram till valet 1994 av besparingar och nedskärningar i statsbudgeten för att Sverige skulle bli mindre beroende av långivare och kunna få ned räntan. Samtidigt fortsatte budgetunderskottet och arbetslösheten att växa.

Parallellt med valuta- och räntekrisen avslöjades effekterna av spekulationerna i fastigheter och "värdepapper". Finanshajarna klarade inte att betala de stigande räntorna på lånen, än mindre att amortera av på skulderna. Bankerna drabbades av enorma kreditförluster. För att inte hela banksystemet skulle bryta samman, och de hederliga bankkunderna drabbas, tvingades staten stödja bankerna med över 50 miljarder kronor och med garanti om ytterligare tillskott om det skulle behövas ("bankgarantin").

Regeringen Bildts misslyckande gjorde att det redan flera månader före valet 1994 stod klart att socialdemokraterna skulle återta regeringsmakten. Såväl väljarnas som mediernas och "marknadens" intresse inriktades på arbetarrörelsen och valsegern blev övertygande.

Folkomröstningen om svenskt medlemskap i EU, som genomfördes efter riksdagsvalet, blev en klar framgång för den ja-linje som stöddes av den socialdemokratiska partimajoriteten och en stor del av fackföreningsrörelsen. Samtidigt avslöjades en allvarlig splittring inom arbetarrörelsen i frågor som rör EU. En betydande minoritet intar en EU-negativ eller EU-skeptisk hållning. Denna motsättning lever fortfarande kvar tio år senare och utgör ett problem för sammanhållningen och effektiviteten i Europapolitiken.

Hård budgetsanering och vändning till det bättre

Arvet från Bildtregeringen – särskilt budgetunderskottet och den höga arbetslösheten – skapade stora svårigheter för den nya s-regeringen. Och för den nye statsministern och partiordföranden Göran Persson, som efterträdde Ingvar Carlsson i mars 1996.

Underskottet framtvingade en hård budgetsanering med bland annat sänkta ersättningsnivåer i sjuk- och föräldraförsäkringarna och arbetslöshetsförsäkringen. Det ledde till att många socialdemokrater inte tyckte sig "känna igen sitt parti" och till betydande påfrestningar i samarbetet med fackföreningsrörelsen.

1997 kom dock en vändning uppåt, både för Sveriges ekonomi och för förtroendet för socialdemokratin. Den hårda budgetsaneringen hade givit resultat. Först skapades balans i statsbudgeten och därefter började ett överskott att byggas upp. Räntorna sjönk och kronans värde steg. Den s k vårbudgeten 1997 blev den första på hela 1990-talet som innehöll reformer, bland annat löften om mer pengar till kommunerna för skola, vård och omsorg.

Förbättringar inom skola, vård och omsorg blev sedan temat för den socialdemokratiska valrörelsen inför valet 1998. Även ersättningarna i socialförsäkringssystemet kunde återställas till tidigare nivåer. Det facklig-politiska samarbetet mellan socialdemokratin och fackföreningsrörelsen började fungera bättre igen.

Kampen går vidare

Utvecklingen i början av 2000-talet har lett till en rad utmaningar, som gör arbetarrörelsens värderingar om solidaritet och rättvisa lika aktuella och viktiga som någonsin tidigare. Det handlar om solidarisk finansiering av välfärden, utveckling av den gemensamma sektorn, nya jobb, jämställdhet, integration och större engagemang i både EU och annat internationellt samarbete.

Valet 1998 skapade en delvis ny politisk situation. Socialdemokraterna tappade väljare, men förblev tillräckligt starkt för att kunna behålla regeringsmakten. Partiet, som under den föregående mandatperioden hade regerat med ”hoppande majoriteter” – alltså sökt stöd hos olika partier utanför regeringen – inledde nu ett organiserat samarbete med miljöpartiet och vänsterpartiet. Det gav ett stabilare parlamentariskt underlag för regeringens politik. Samtidigt innebar det att miljöpartiet, som tidigare intagit en flytande ställning mellan blocken, definierade sig som främst ett vänsterparti. Det har långsiktig betydelse för socialdemokratiens möjligheter att behålla regeringsmakten, eller återvinna den om den går förlorad.

Åren kring sekelskiftet 2000 innebar en fortsatt ekonomisk återhämtning. Tillväxten, alltså ökningen av den totala produktionen, låg kring goda tre procent. Det möjliggjorde en fortsatt försiktig satsning på att återställa välfärssystemet och den offentliga sektorns service efter krisåren på 1990-talet.

Valet 2002 gav en liten ökning av väljarstödet för socialdemokraterna, som därmed blev det enda regeringspartiet i Europa som kunde behålla sin ställning bland väljarna i början av 2000-talet. Samarbetet med miljöpartiet och vänsterpartiet fortsatte.

Folkomröstningen 2003 om ett eventuellt svenskt medlemskap i den europeiska monetära unionen, EMU, blev ett nederlag för den officiella socialdemokratiska linjen. En klar majoritet röstade nej till byte av valuta från krona till euro.

Utmaningar

Vid mitten av 2000-talets första årtionde står vi inför en rad utmaningar, som gör arbetarrörelsens värderingar om solidaritet och rättvisa lika aktuella och viktiga nu som någonsin tidigare.

Den ökade pressen i arbetslivet, med större prestationskrav, stress och otrygga anställningsförhållanden har lett till en kraftig ökning av sjuktalen, som tenderar att övergå i förtidspensioneringar. Det gäller att skapa bättre arbetsmiljö och bättre förhållanden i arbetslivet i stort, så att många fler kan arbeta vidare under goda förhållanden fram till ordinarie pensionsålder.

Framåt i tiden kan vi se en utveckling med en större andel äldre i befolkningen jämfört med de yrkesverksamma. Det medför ökade kostnader för pensioner, vård och omsorg. För att klara det krävs en hög och stabil ekonomisk tillväxt, samtidigt som frågor om solidarisk finansiering av välfärdstjänsterna, och utvecklingen av vår gemensamma sektor ställs i fokus.

Den förhållandevis goda ekonomiska tillväxten under senare år har visat sig inte ge samma utdelning i ökad sysselsättning som tidigare. Många fler jobb, som förenar hög produktivitet med goda arbetsförhållanden, måste skapas.

Vi har kommit en bit på väg när det gäller jämställdhet mellan könen i familjelivet, arbetslivet och samhällslivet, men fortfarande återstår mycket att göra. De strukturer som skapar överordning och underordning måste brytas.

De ekonomiska och sociala klyftorna i samhället växte under de sista årtiondena av 1900-talet och måste bekämpas.

Klasskillnaderna har också fått nya dimensioner genom det stora inslaget av etniska minoriteter i Sverige. Integrationen av de nya svenskarna i arbetslivet och samhällsgemenskapen måste bli ett huvudmål för politiken.

EU-medlemskapet öppnar nya möjligheter att påverka den gemensamma utvecklingen i vår del av världen. Det har vi inte använt oss av i tillräcklig utsträckning, och inte nog helhjärtat, hittills. I nära samarbete med arbetarrö-

relserna och andra framstegsvänliga krafter i övriga medlemsländer, kan vi göra Europa till en gemensam välfärdsdemokrati.

Storföretagen och det internationella kapitalet försöker spela ut såväl staterna som löntagarna i olika länder mot varandra. För att möta det behövs ett mycket bättre politiskt och fackligt samarbete över nationsgränserna.

Kampen går vidare.

Årtalskrönika

1998. Riksdagsvalet.

2000. LO får sin första kvinnliga ordförande när Wanja Lundby-Wedin efterträder Bertil Jonsson.

2002. Riksdagsvalet.

2003. Folkomröstningen om EMU.

LO-förbundens **MEDLEMSUTBILDNING** ger fackets medlemmar grundläggande kunskaper om det lokala fackets och förbundets mål och funktion. Man får även kunskap om fackets roll på arbetsmarknaden och i samhället. Utbildningen stärker också självkänslan samt ökar förmågan att kommunicera och förstå sin egen roll och delaktighet i facket.

www.lo.se

ISBN 91-574-5805-7